

Perusoikeusraportti 2017

FRA:n lausunnot

Vuonna 2016 perusoikeuksien suojelua pyrittiin vahvistamaan monilla erilaisilla Euroopan unionin (EU) ja kansallisen tason toimilla, kun taas jotkut toimenpiteet uhkasivat heikentää tätä suojelua. Euroopan unionin perusoikeusviraston (FRA) vuoden 2017 perusoikeusraportissa tarkastellaan perusoikeuksien tilanteen kehitystä pääpiirteissään, sekä saavutuksia että jäljellä olevia huolenaiheita. Tässä julkaisussa on FRA:n lausuntoja kehityksestä perusoikeuksien eri aihealueilla sekä yleiskatsaus lausuntojen perustana olevaan näyttöön. Siinä esitetään tiivis, mutta informatiivinen yhteenveto perusoikeuksien keskeisistä haasteista, joihin EU:n ja sen jäsenvaltioiden on vastattava.

Sisällysluettelo

 Lupausten antamisesta niiden täyttämiseen: kymmenen vuotta perusoikeuksia EU:ssa	2
1. Euroopan unionin perusoikeuskirja ja sen käyttö jäsenvaltioissa	4
2. Yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys	6
3. Rasismi, muukalaisviha ja niihin liittyvä suvaitsemattomuus	8
4. Romanian integraatio	11
5. Turvapaikka, viisumit, maahanmuutto, rajat ja integraatio	13
6. Tietoyhteiskunta, yksityisyys ja tietosuojat	16
7. Lapsen oikeudet	18
8. Oikeussuojan saatavuus ja rikoksen uhrin oikeudet	20
9. Kehitys vammaisyleissopimuksen täytäntöönpanossa	22

Lupausten antamisesta niiden täyttämiseen: kymmenen vuotta perusoikeuksia EU:ssa

Euroopan unionin perusoikeusviraston (FRA) 10-vuotispäivä tarjoaa tilaisuuden pohtia dynamiikkaa, joka on vuodesta 2007 alkaen pitänyt liikkeellä perusoikeuksiin liittyvää keskeistä kehitystä EU:ssa. Kokonaisuutta tarkasteltaessa kehityksellä näyttäisi olevan kaksi rinnakkaista impulssia. Instituutionaalisella puolella EU:n on kehittänyt välineitä, joilla perusoikeuksia voidaan edistää ja suojella entistä paremmin. Perusoikeuksien täytäntöönpanossa kentällä on silti edelleen vakavia puutteita, jotka joillakin alueilla jopa kasvavat. Näiden ongelmien ratkaiseminen edellyttää lainsäädännön täytäntöönpanoa tehokkaiksi toimenpiteiksi, jotta oikeudet toteutuisivat kaikkien EU:ssa asuvien ihmisten arjessa. Sen lisäksi, että perusoikeudet tunnustetaan onnistuneen lainsäädännön ja politiikan suunnittelun edellytykseksi, etua on myös siitä, kun perusoikeudet nähdään niiden tuomien etujen näkökulmasta, kun oikeuksille annetaan kasvot ja kun sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien käyttö on yhdenmukaisempaa. Jos vankalla perustalla olevaa ja konkreettisia hyötyjä tuottavaa perusoikeuskulttuuria ei ole, monet EU:ssa asuvat ihmiset eivät tunne jakavansa unionin arvoja.

Viimeaikainen poliittinen, sosiaalinen ja taloudellinen kehitys on osoittanut, että viime vuosikymmenen aikana luontaisena pidetty myönteinen kehitys perusoikeuksien kunnioittamisessa voi taantua helposti. Osasyynä siihen voi olla se, että EU:n ja kansallisten lainsäätäjien aikaansaama muodollinen edistys ei aina ole johtanut konkreettisiin parannuksiin ihmisten arjessa. Liian monille ihmisille perusoikeudet ovat vain lainsäädännössä vahvistettu abstrakti käsite sen sijaan, että ne olisivat tehokkaita käytännön työkaluja, jotka voivat muuttaa ja muuttavat omaa jokapäiväistä elämää. Tämä on ikävä tosiasia, josta perusoikeusvirasto saa vahvan muistutuksen ollessaan tekemisissä ihmisten kanssa, joiden oikeuksia loukataan usein säännönmukaisesti ja joiden havaintoja ja kokemuksia on mukana viraston laajoissa kyselytutkimuksissa ja kenttätöyöhankeissa.

Kun perusoikeuksien toteutumista tarkastellaan kymmenen viime vuoden aikana, sitä luonnehtivat erilaiset kertomukset, joista voidaan tehdä seuraavat päätelmät.

Yhtäältä unioni on laajentanut ihmisoikeuksia koskevan pitkäaikaisen sitoumuksensa sisäiseksi toimintalinjoiksi, joilla suojellaan ja edistetään perusoikeuksia 28:ssa EU:n jäsenvaltiossa. Muutosta kuvastavat kaksi merkkipaalua:

- Euroopan unionin perusoikeuskirjan voimaantulo ja
- perusoikeusviraston perustaminen.

Tärkeä merkkipaalu olisi Lissabonin sopimuksen edellyttämä EU:n liittyminen Euroopan ihmisoikeussopimukseen.

Toisaalta perusoikeuksien käytännön täytäntöönpano antaa edelleen aihetta vakaviin huoliin. Tätä kärjistää poliittinen ympäristö, jossa osa äänestäjistä ja heidän edustajistaan näyttävät yhä vahvemmin kyseenalaistavan tiettyjen oikeuksien ohella myös oikeusperustaisen valtiomuodon.

Tulevaisuutta ajatellen EU:n ja sen jäsenvaltioiden on löydettävä tehokkaita keinoja

- vähentää epäluottamusta julkisia elimiä kohtaan ja torjua esimerkiksi maahanmuuttoon tai globalisaatioon liittyviä uhkia
- tuoda esille perusoikeuksista koituvia hyötyjä kaikille EU:ssa asuville ihmisille.

EU:n jäsenvaltiot eivät vielä ole täysin omaksuneet perusoikeuskirjan toimintakulttuuria hallinnollisissa ja lainsäädännöllisissä menettelyissään sekä oikeudenkäynneissä. EU:kaan ei täysin hyödynnä toiminnassaan kaikkia perusoikeuskirjan mukaisia mahdollisuuksia (esimerkiksi sosioekonomisia oikeuksia) eikä niiden ohjaavaa roolia. EU ei järjestelmällisesti hae sosiaalis-oikeudellisia lausuntoja osana lainsäädäntötyötään. EU ei ole myöskään vielä liittynyt Euroopan ihmisoikeussopimukseen, eikä siksi ole Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen toimivallan

alainen. EU:n sisäisten ihmisoikeuspolitiikkojen ja ihmisoikeuksiin sitoutumisen välillä on edelleen ammottava kuilu.

Tämä yhdenmukaisuuden puute on oikaistava, jotta voitaisiin kuroa umpeen ihmisoikeuslainsäädännön periaatteiden ja ihmisoikeuksien käytännön toteutumisen välinen kuilu. Tämä edellyttää, että kaikki toimijat vahvistavat sitoumustaan, jonka mukaan niiden on varmistettava yhdessä, että perusoikeudet johtavat konkreettisiin muutoksiin ihmisten elämässä. Toiminnan uudistaminen tässä hengessä mahdollistaa sen, että vuonna 2027 edellinen vuosikymmen nähdään menestyksekkäänä vuosikymmenenä, jonka aikana EU ja sen jäsenvaltiot ovat toteuttaneet yhteisiä arvojaan, jotka ovat ”ihmisarvon kunnioittaminen, vapaus, kansanvalta, tasa-arvo, oikeusvaltio ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, vähemmistöihin kuuluvien oikeudet mukaan luettuina”.

1. Euroopan unionin perusoikeuskirja ja sen käyttö jäsenvaltioissa

Euroopan unionin perusoikeuskirja täydentää kansallisia ihmisoikeusasiakirjoja ja Euroopan ihmisoikeussopimusta. Euroopan unionin perusoikeuskirjan kaikkia mahdollisuuksia ei ole vielä hyödynnetty, sillä kansallisten tuomioistuinten, parlamenttien ja hallitusten viittauksia siihen on vähän ja ne ovat usein pinnallisia. Erityisesti tuomioistuinten päätöksistä löytyy kuitenkin esimerkkejä perusoikeuskirjan tuomasta lisäarvosta ja siitä, että perusoikeuskirja hyötyy asemastaan osana unionin lainsäädäntöä. EU:n jäsenvaltioilta puuttuu kuitenkin yhä toimintalinjoja, joilla pyrittäisiin lisäämään perusoikeuskirjan merkitystä – vaikka tietoisuus tarpeesta kouluttaa oikeusalan ammattilaisia peruskirjaan liittyvissä asioissa vaikuttaa lisääntyvän.

Euroopan unionin tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan Euroopan unionin perusoikeuskirja sitoo EU:n jäsenvaltioita näiden toimiessa unionin oikeuden soveltamisalalla. Unionin lainsäätäjät vaikuttaa välittömästi tai välillisesti EU:ssa asuvien ihmisten elämään. Unionin oikeutta sovelletaan suurimpaan osaan politiikan aloista. Jäsenvaltioiden tuomarien ja virkamiesten olisi tämän vuoksi pidettävä Euroopan unionin perusoikeuskirjaa sitovana normina, jonka he ottavat huomioon päivittäisissä tehtävissään. FRA:n saamien tietojen perusteella perusoikeuskirjan käyttö on kuitenkin vähäistä jäsenvaltioiden oikeuslaitoksissa ja hallintoelimissä. Tietämyksen parantaminen voisi edistää perusoikeuskirjan entistä laajempaa ja johdonmukaisempaa soveltamista kansallisella tasolla.

FRA:n lausunto 1.1

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi edistettävä jäsenvaltioiden tuomarien ja hallintoelinten välistä jäsenvaltion sisäistä ja valtioiden rajat ylittävää tietojenvaihtoa saaduista kokemuksista ja käytetyistä lähestymistavoista. Jäsenvaltioiden olisi edistettävä tietojenvaihtoa hyödyntämällä mahdollisimman hyvin jo olemassa olevia rahoitusmahdollisuuksia, esimerkiksi oikeusalan ohjelmasta.

Euroopan unionin perusoikeuskirjan 51 artiklan (soveltamisala) mukaan kaiken kansallisen lainsäädännön, jolla pannaan täytäntöön unionin oikeutta, on noudatettava perusoikeuskirjaa. Perusoikeuskirjan merkitys kansallisissa lainsäädäntöprosesseissa oli vuonna 2016 aiempien vuosien tapaan vähäinen. Perusoikeuskirjaa ei sovelleta selkeänä ja kiinteänä osana menettelyjä, joilla tarkastellaan tulevan lainsäädännön laillisuutta tai arvioidaan sen vaikutuksia, kun taas kansalliset ihmisoikeusasiakirjat otetaan tällaisissa menettelyissä järjestelmällisesti huomioon. Kuten aiempinakin vuosina, monissa perusoikeuskirjaa käyttäneiden kansallisten tuomioistuinten päätöksissä ei perusteltu, miksi perusoikeuskirjaa oli käytetty kyseisessä asiassa.

FRA:n lausunto 1.2

Kansalliset tuomioistuimet sekä hallitukset ja/tai parlamentit voisivat harkita entistä johdonmukaisempaa 51 artiklan (soveltamisala) näkökulmasta tehtävää analyysia arvioidakseen varhaisessa vaiheessa, herättääkö oikeustapaus tai lainsäädäntökokonaisuus Euroopan unionin perusoikeuskirjaan liittyviä kysymyksiä. Yhdenmukaistettujen käsikirjojen laatiminen perusoikeuskirjan sovellettavuuden tarkistamiseen (jota toistaiseksi tehdään vain hyvin harvoissa jäsenvaltioissa) tarvittavista käytännön toimista voisi tarjota oikeusalan ammattihenkilöille työkalun, jolla he voisivat arvioida perusoikeuskirjan merkitystä tietyn oikeustapausten tai lainsäädäntöehdotuksen yhteydessä.

Euroopan unionin perusoikeuskirjan 51 artiklan mukaan EU:n jäsenvaltioiden on kunnioitettava perusoikeuskirjan mukaisia oikeuksia ja noudatettava siinä vahvistettuja periaatteita sekä edistettävä näiden oikeuksien ja periaatteiden soveltamista. Tämän perusteella pitäisi olla odotettavissa, että perusoikeuskirjan ja sen mukaisten oikeuksien edistämiseksi kansallisella tasolla toteutettaisiin nykyistä enemmän toimia. Tällaiset toimintamallit ovat kuitenkin edelleen harvinaisia. Ihmisoikeuskoulutustarjontaa asianomaisille ammattiryhmille pyritään sitä vastoin lisäämään.

FRA:n lausunto 1.3

EU:n jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että perusoikeuskirjan noudattaminen tarkastetaan asianomaisten lainsäädäntökokonaisuuksien ja -toimien yhteydessä ja että perusoikeuskirjan velvoitteiden huomioon ottaminen varmistetaan entistä paremmin aina, kun jäsenvaltiot toimivat unionin oikeuden soveltamisalalla. Jäsenvaltiot voisivat esimerkiksi toteuttaa erityisiä toimia, joilla lisättäisiin tietoa perusoikeuskirjan mukaisista oikeuksista, sekä kehittää kansallisten tuomarien ja muiden oikeusalan ammattihenkilöiden koulutusohjelmiin sisältyviä kohdennettuja koulutusmoduuleja. Kuten FRA on aiempina vuosina tuonut esiin, jäsenvaltioiden kannattaa ottaa perusoikeuskirjaa koskeva koulutus osaksi ihmisoikeushyvästä koskevaa laajempaa kokonaisuutta, jossa tarkastellaan myös Euroopan ihmisoikeussopimusta ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytäntöä.

2. Yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys

EU:n jäsenvaltiot eivät päässeet sopuun ehdotetusta yhdenvertaista kohtelua koskevasta direktiivistä vuoden 2016 loppuun mennessä. Useat jäsenvaltiot jatkoivat kuitenkin syrjinnältä suojelun laajentamista koskemaan syrjinnän eri perusteita ja eri elämänalueita. Monissa paikallisten tuomioistuinten päätöksissä puolustettiin vammaisten henkilöiden oikeuksia, ja monilla erilaisilla kansainvälisillä, Euroopan ja kansallisen tason toimilla pyrittiin edistämään hlbt-henkilöiden tasa-arvoa. Samalla toimenpiteet ja ehdotukset tiettyjen vaatekappaleiden kieltämiseksi herättivät keskustelua uskonnonvapaudesta terrorismin uhan aiheuttamien pelkojen keskellä. Vuoden lopussa tiedostettiin entistä vahvemmin, että puututtaessa syrjintään vain yhden perusteen näkökulmasta jätetään huomiotta ihmisten arkielämässään EU:ssa kokemat erilaiset syrjinnän muodot.

Neuvottelut ehdotuksesta neuvoston direktiiviksi uskonnosta tai vakaumuksesta, vammaisuudesta, iästä tai sukupuolisesta suuntautumisesta riippumattoman yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta jatkuivat vuonna 2016 kahdeksatta vuotta. Tämän direktiivin hyväksyminen takaisi, että EU:lla ja sen jäsenvaltioilla olisi edellä mainittuihin seikkoihin perustuvan syrjinnän vastainen kattava oikeudellinen kehys, jolla edistetään yhdenvertaisuutta. Neuvotteluissa ei ollut vuoden loppuun mennessä saavutettu Euroopan unionin neuvostossa direktiivin hyväksymiseksi tarvittavaa yksimielisyyttä, ja kaksi jäsenvaltiota esitti ehdotusta koskevan yleisvarauman. Syrjinnältä suojelun perusteiden keskinäinen hierarkkinen suhde leimaa näin ollen unionin oikeutta tosiasiasa edelleen. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 21 artiklassa (syrjintäkiellon periaate) kielletään ”syrjintä, joka perustuu sukupuoleen, rotuun, ihonväriin tai etniseen taikka yhteiskunnalliseen alkuperään, geneettisiin ominaisuuksiin, kieleen, uskontoon tai vakaumukseen, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään, vammaisuuteen, ikään tai sukupuoliseen suuntautumiseen tai muuhun sellaiseen seikkaan”. Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen 19 artiklan mukaan neuvosto voi yksimielisesti erityisessä lainsäätämisyjärjestyksessä ja Euroopan parlamentin hyväksynnän saatuaan toteuttaa tarvittavat toimenpiteet sukupuoleen, rotuun, etniseen alkuperään, uskontoon tai vakaumukseen, vammaisuuteen, ikään tai sukupuoliseen suuntautumiseen perustuvan syrjinnän torjumiseksi.

FRA:n lausunto 2.1

Unionin lainsäätäjän olisi tarkasteltava kaikkia mahdollisuuksia ehdotetun tasa-arvodirektiivin pikaisen hyväksymisen varmistamiseksi, jotta voitaisiin taata yhtäläinen suojelu uskontoon tai vakaumukseen, vammaisuuteen, ikään tai seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvalta syrjinnältä keskeisillä elämänaloilla.

Kuten aiempinakin vuosina, EU:n jäsenvaltiot ulottivat vuonna 2016 syrjinnän torjunnan kattamaan uusia syrjinnän perusteita ja eri elämänaloja. Eräät jäsenvaltiot ovat ottaneet kansallisessa lainsäädännössään suojeltavaksi esimerkiksi henkilön sosioekonomisen aseman tai sukupuolen korjauksen. Muut jäsenvaltiot taas ottivat syrjinnän vastaisen lainsäädännön piiriin esimerkiksi kuluttajansuojan, ikään perustuvaa irtisanomista koskevat ehdot ja eläkeiän. Tällaiset toimet edistävät syrjinnän torjuntaa ja yhdenvertaista kohtelua monilla keskeisillä elämänaloilla.

FRA:n lausunto 2.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi harkittava syrjinnän vastaisen lainsäädäntönsä soveltamisalan laajentamista ottamalla käyttöön uusia syrjinnältä suojelun perusteita.

Kun terrorismin uhka aiheutti vuonna 2016 unionissa lisääntynyttä jännitystä, kansalliset tuomioistuimet käsitelivät kysymystä siitä, milloin on hyväksyttävää kieltää tiettytyypiset vaatteen. Tähän liittyviä asioita on vireillä Euroopan unionin

tuomioistuimessa. Nämä tapaukset ovat osoittaneet, että kieltojen käyttöön ottaminen saattaa haitata kohtuuttomasti musliminaisia, jotka ovat valinneet tietynlaiset vaatteet ilmaisuksi uskonnollisesta identiteetistään tai vakaumuksestaan, mikä johtaa heidän syrjintäänsä. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 10 artiklassa taataan jokaiselle oikeus ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapauteen. Tämä oikeus sisältää vapauden vaihtaa uskontoa tai vakaumusta ja vapauden tunnustaa uskontoa tai vakaumusta joko yksin tai yhdessä muiden kanssa jumalanpalveluksissa, opettamalla, hartaudenharjoituksissa ja uskonnollisin menoin. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 21 artiklassa kielletään uskontoon tai vakaumukseen perustuva syrjintä. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 22 artiklassa määrätään lisäksi, että unioni kunnioittaa kulttuurista, uskonnollista ja kielellistä monimuotoisuutta.

FRA:n lausunto 2.3

EU:n jäsenvaltioiden olisi kiinnitettävä erityistä huomiota tarpeeseen suojella perusoikeuksia ja -vapauksia harkitessaan uskonnollisten symbolien tai uskonnollisen vaatetuksen kiel tämistä. Asiaan liittyvien lainsäädännöllisten tai hallinnollisten ehdotusten ei pitäisi rajoittaa kohtuuttomasti henkilön vapautta harjoittaa uskontoaan. Tällaisia kieltoja harkittaessa olisi alusta alkaen otettava huomioon perusoikeusnäkökohdat ja oikeasuhteisuuden vaatimus.

Vuonna 2016 tiedostettiin entistä vahvemmin, että syrjinnän käsitteleminen vain yksittäisen asian näkökulmasta ei tuo esiin niitä syrjinnän eri muotoja, joita ihmiset arkielämässään kokevat. Tästä on osoituksena jäsenvaltioissa edelleen jatkuva suuntaus laajentaa syrjinnän torjuntaa koskevan lainsäädännön soveltamisalaa lisäämällä suojelun kattamia aihealueita ja/tai elämänoja asiaa koskevaan kansalliseen lainsäädäntöön. EU ja sen jäsenvaltiot eivät kuitenkaan yleensä nimenomaisesti käsittele moniperusteista syrjintää laatiessaan oikeudellisia ja toimintapoliittisia välineitä. Vuoden 2016 loppuun mennessä kansallinen lainsäädäntö kattoi nimenomaisesti moniperusteisen syrjinnän vain yhdeksässä EU:n jäsenvaltiossa. Tällaisen lähestymistavan ansiosta voidaan paremmin tiedostaa, miten ihmiset kokevat syrjintää arkielämässään, ja mahdollistaa toimintatapoja, jotka todella edistäisivät osallisuutta.

FRA:n lausunto 2.4

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi tiedostettava moniperusteinen ja moninkertainen syrjintä, kun ne kehittävät ja panevat täytäntöön oikeudellisia ja toimintapoliittisia välineitä, joilla torjutaan syrjintää sekä edistetään yhdenvertaista kohtelua ja osallisuutta.

3. Rasismi, muukalaisviha ja niihin liittyvä suvaitsemattomuus

Rasistiset ja muukalaisvastaiset reaktiot pakolaisiin, turvapaikanhakijoihin ja maahanmuuttajiin jatkuivat kaikkialla Euroopan unionissa vuonna 2016. Vihamielisyys ja suvaitsemattomuus muslimeja kohtaan lisääntyi, ja monet romanit kärsivät yhä syrjinnästä ja romanivastaisuudesta. Euroopan komissio perusti rasismia, muukalaisvihaa ja muita suvaitsemattomuuden muotoja käsittelevän korkean tason työryhmän tukemaan kansallisia pyrkimyksiä tällä alueella ja torjumaan viharikoksia ja vihapuhetta. EU:n jäsenvaltiot torjuivat vihapuhetta monilla erilaisilla toimilla, kuten tarkistamalla viharikosten motiivien luokituksia, järjestämällä tiedotuskampanjoita ja tarjoamalla erityiskoulutusta lainvalvonnasta vastaaville virkamiehille ja syyttäjille. Euroopan komissio jatkoi puolestaan rotusyrjintädirektiivin täytäntöönpanon seuranta. Toistuvia haasteita ovat muun muassa erilaiset tasa-arvoelinten tehokkuuden ja riippumattomuuden esteet, syrjivä etninen profilointi ja rasismin torjuntaa koskevien kansallisten toimintasuunnitelmien puute.

EU:ssa vuotta 2015 leimanneet pakolaisten, turvapaikanhakijoiden ja maahanmuuttajien saapumiseen kohdistuneet rasistiset ja muukalaisvastaiset reaktiot eivät laantuneet vuonna 2016. Ne ilmenivät vihapuheena, uhkauksina, viharikoksina ja jopa murhina. Tästä huolimatta vain harvat jäsenvaltiot keräävät tietoa erityisesti pakolaisiin, turvapaikanhakijoihin ja maahanmuuttajiin kohdistuvista välikohtauksista. Tämä on erityisen merkityksellistä rasismista ja muukalaisvihasta tehdyn EU:n puitepäättöksen 1 artiklan täytäntöönpanon kannalta. Artiklassa esitetään toimenpiteitä, joita jäsenvaltioiden on toteutettava tiettyjen tahallisten rasististen ja muukalaisvihamielisten tekojen rankaisemiseksi. Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 4 artiklan a alakohdassa veloitetaan sopimusvaltiot säätämään lain mukaan rangaistaviksi teoiksi rotusyrjintään kiihottamisen samoin kuin kaikki väkivaltaiset teot toista rotua taikka toista ihonväriä tai etnistä alkuperää olevaa henkilöryhmää vastaan. Kaikki EU:n jäsenvaltiot ovat kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen yleissopimuksen osapuolia.

FRA:n lausunto 3.1

EU:n jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että kaikki väitettyä viharikosta tai vihapuhetta koskevat tapaukset, mukaan lukien erityisesti turvapaikanhakijoihin, pakolaisiin ja maahanmuuttajiin kohdistuvat tapaukset, tutkitaan tehokkaasti, niistä nostetaan syytteitä ja ne käsitellään oikeudessa. Tämä on tehtävä kansallisten säännösten mukaisesti sekä tarvittaessa noudattaen rasismista ja muukalaisvihasta tehdyn EU:n puitepäättöksen säännöksiä, Euroopan tason ja kansainvälisiä ihmisoikeusvelvoitteita sekä viharikoksia ja vihapuhetta koskevaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuinten oikeuskäytäntöä. Jäsenvaltiot voisivat myös kerätä tarkempia tietoja erityisesti pakolaisiin, turvapaikanhakijoihin ja maahanmuuttajiin kohdistuvista välikohtauksista.

Vain harvoilla EU:n jäsenvaltioilla oli vuonna 2016 käytössä erityisiä kansallisia toimintasuunnitelmia rotusyrjinnän, rasismin tai muukalaisvihan

torjumiseksi. Tilanne on tämä, vaikka rasismien, rotusyrjinnän, muukalaisvihamielisyyden ja suvaitsemattomuuden vastaisen maailmankonferenssin tuloksena aikaansaadussa Yhdistyneiden kansakuntien Durbanin julistuksessa ja toimintaohjelmassa annetaan valtioille päävastuu rasismien, rotusyrjinnän, muukalaisvihamielisyyden ja niihin liittyvän suvaitsemattomuuden torjunnasta. Kansallisten toimintasuunnitelmien täytäntöönpanon myötä EU:n jäsenvaltiot saisivat tehokkaita keinoja, joilla ne voisivat varmistaa rotusyrjintädirektiivin sekä rasismista ja muukalaisvihasta tehdyn puitepäätöksen mukaisten tavoitteiden täyttämisen. Kesäkuussa 2016 perustettu rasismia, muukalaisvihaa ja muita suvaitsemattomuuden muotoja käsittelevä EU:n korkean tason työryhmä tarjoaa EU:n jäsenvaltioille foorumin, jolla ne voivat vaihtaa käytäntöjä, joilla varmistetaan tällaisten toimintasuunnitelmien menestyksenkäs täytäntöönpano.

FRA:n lausunto 3.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi hyväksyttävä erityisiä kansallisia toimintasuunnitelmia rasismien, rotusyrjinnän, muukalaisvihan ja niihin liittyvän suvaitsemattomuuden torjumiseksi. Tältä osin jäsenvaltiot voisivat noudattaa Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusvaltuutetun toimiston antamia yksityiskohtaisia käytännön ohjeita toimintasuunnitelmien laatimisesta. Näiden ohjeiden mukaan toimintasuunnitelmissa olisi asetettava tavoitteita ja määriteltävä toimia, nimitettävä asiasta vastaavia valtiollisia elimiä, asetettava tavoiteaikoja, otettava mukaan tulosindikaattoreita ja määrittävä seuranta- ja arviointimekanismeista.

Keräämällä järjestelmällisesti etniseen alkuperään perustuvan syrjinnän esiintymistä sekä viharikoksia ja -puhetta koskevia eriteltyjä tietoja voidaan edistää rotusyrjintädirektiivin sekä rasismista ja muukalaisvihasta tehdyn puitepäätöksen parempaa soveltamista. Tällaiset tiedot myös mahdollistavat rasismien, muukalaisvihan ja niihin liittyvän suvaitsemattomuuden ehkäisemiseen ja torjumiseen käytettävien toimien ja toimintasuunnitelmien arvioinnin. FRA:n keräämistä tiedoista käy kuitenkin ilmi, että etniseen alkuperään perustuvan syrjinnän esiintymisen ja rasististen rikosten kirjaaminen on edelleen puutteellista. Tapahtumien ilmoittamatta jättäminen estää uhreja käyttämästä oikeussuojakeinoja, ja ilmoittamatta jätetyt tapahtumat jäävät pimentoon. Tämä on erityisen merkityksellistä, kun otetaan huomioon EU:n jäsenvaltioiden velvoite varmistaa uhrien tehokas suojeleminen ja taata heille kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen

yleissopimuksen 6 artiklan mukainen tehokas suojeleminen ja oikeuskeinot. FRA jatkaa yhdessä jäsenvaltioiden, EU:n toimielinten ja kansainvälisten järjestöjen kanssa viharikosten kirjaamisen ja viharikoksia koskevien tietojen keräämisen parantamiseen tähtäävää työtä rasismia, muukalaisvihaa ja muita suvaitsemattomuuden muotoja käsittelevässä EU:n korkean tason työryhmässä.

FRA:n lausunto 3.3

EU:n jäsenvaltioiden olisi pyrittävä järjestelmällisesti kirjaamaan, keräämään ja julkaisemaan vuosittain vertailukelpoisia tietoja etniseen alkuperään perustuvasta syrjinnästä ja viharikoksista. Näin ne voisivat kehittää tehokkaita tosiasioihin perustuvia oikeudellisia ja poliittisia toimia, joilla puututtaisiin näihin ilmiöihin. Näiden tietojen olisi käsiteltävä erilaisiin ennakkoluuloihin perustuvia vaikuttimia sekä muita piirteitä, kuten tapahtumapaikka, sekä anonymisoituja tietoja uhreista ja rikoksiin syyllistyneistä. Tietojen keräämisessä olisi noudatettava kansallista lainsäädäntöä ja EU:n tietosuojalainsäädäntöä.

Vuoden 2016 tiedoista käy ilmi, että useat tasa-arvoelimet joutuivat kärsimään määräraha- ja henkilöstöleikkauksista tai niiden toiminnan tehokkuutta mahdollisesti heikentäneistä toimivaltuuksista koskevista lainsäädäntömuutoksista. Rotusyrjintädirektiivin 13 artiklan 1 kohdassa säädetään, että kaikkien EU:n jäsenvaltioiden on nimettävä tasa-arvoelin tai -elimiä, joiden tehtävänä on edistää kaikkien ihmisten yhdenvertaista, rotuun tai etniseen alkuperään perustuvasta syrjinnästä vapaata kohtelua. Direktiivissä säädetään kuitenkin vain tasa-arvoelinten toimivaltaa koskevista vähimmäisvaatimuksista. Tietosuojan osalta EU:n lainsäädännössä viitataan nimenomaisesti riippumattomuuteen ja määritellään, mitä tällainen riippumattomuus edellyttää. Vuonna 2016 hyväksytyssä yleisessä tietosuojasetuksessa vaaditaan, että tietosuojaviranomaisilla on oltava riittävät ”tekniset, taloudelliset ja henkilöresurssit, tilat ja infrastruktuuri”.

FRA:n lausunto 3.4

EU:n jäsenvaltioiden olisi osoitettava tasa-arvoelimille tekniset, taloudelliset ja henkilöresurssit, tilat ja infrastruktuuri, jotka ovat tarpeen, jotta ne voivat suorittaa tehtävänsä ja käyttää valtuuksiaan tehokkaasti ja riippumattomasti lainmukaisen toimeksiantonsa puitteissa.

Etnisten vähemmistöryhmien jäsenet joutuivat vuonna 2016 edelleen poliisin toteuttaman syrjivän etnisen profiloinnin kohteeksi, kun jännitteet lisääntyivät EU:n jäsenvaltioissa tehtyjen terrori-iskujen myötä. Tämä käytäntö on ristiriidassa kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskevan kansainvälisen yleissopimuksen periaatteiden, Euroopan ihmisoikeussopimuksen 14 artiklan (syrjinnän kieltö), Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen asiaan liittyvän oikeuskäytännön sekä unionin primaarioikeuden ja johdetun oikeuden kanssa. Koulutus ja sisäinen valvonta voisivat auttaa havaitsemaan, kohdistetaanko toimia suhteettomasti etnisiin vähemmistöihin, ja saada asianomaiset viranomaiset toteuttamaan korjaavia toimia.

FRA:n lausunto 3.5

EU:n jäsenvaltioiden olisi lopetettava etnisen profiloinnin syrjivät muodot. Tämä tavoite voitaisiin saavuttaa antamalla syrjinnän vastaista lainsäädäntöä koskevaa järjestelmällistä koulutusta lainvalvontaviranomaisille sekä auttamalla heitä tunnistamaan tiedostamattomia ennakoasenteita sekä kyseenalaistamaan stereotyyppioita ja ennakkoluuloja. Tällainen koulutus voisi lisätä tietoa syrjinnän seurauksista ja mahdollisuuksista parantaa kansalaisten luottamusta poliisiin. Lisäksi EU:n jäsenvaltiot voisivat harkita pysäytys- ja tarkastusvaltuuksien käytön tallentamista ja erityisesti pysäytettyjen henkilöiden etnisen alkuperän tallentamista kansallisen lainsäädännön ja EU:n tietosuojalainsäädännön mukaisesti.

4. Romanian integraatio

Kansallisissa romanien integrointistrategioissa asetetuista kunnianhimoisista tavoitteista ja EU:n merkittävästä rahoituksesta huolimatta kehitys oli vähäistä vuonna 2016. Viime vuoden aikana saadut todisteet romanien työllisyyden, koulutuksen, asumisen ja terveyden tilanteesta osoittavat, että kehitys on ollut hidasta romanien kansallisia integrointistrategioita koskevan EU:n puitekehityksen täytäntöönpanossa. Syrjintää ja romanivastaisuutta esiintyy yhä, ja monet romanit kärsivät käytännössä asumiseen ja koulutukseen liittyvästä erottelusta. Ehdotettu Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilari toisi uutta vauhtia romanien integrointiin edellyttäen, että siihen sisällytetään selvä viittaus EU:n perusoikeuskirjan 21 artiklassa taattuun syrjimättömyyteen koskevaan oikeuteen.

Vuonna 2016 romanit joutuivat koko EU:ssa edelleen kokemaan syrjintää, erottelua ja sosiaalista syrjäytymistä. Romanian integraatiota koskevien kansallisten strategioiden täytäntöönpanon vähäinen eteneminen osoittaa, että ehdotettuja ja suunniteltuja toimia on tarkasteltava perusteellisesti uudelleen. On myös edistettävä romanien aktiivista ja tarkoituksenmukaista osallistumista yhteiskuntaan etenkin paikallisella tasolla. Jotta romanien integraatio onnistuisi paikallisella tasolla, on erittäin tärkeää saada mukaan monia eri sidosryhmiä, kuten paikallisviranomaisia sekä kaikkien alojen edustajia kansalaisyhteiskunnasta ja paikallisväestöstä. Kansallisen tason osallistuminen on nyt toteutettava romanien ja paikallisviranomaisten paikallisen tason osallistumisena, jotta kentällä saadaan aikaan konkreettisia tuloksia seurannan kohteista.

FRA:n lausunto 4.1

EU:n jäsenvaltioiden olisi tarkasteltava uudelleen romanien integraatioon liittyviä kansallisia strategioitaan (tai yhdenmukaisia toimintapolitiittisia toimenpiteitä), jotta varmistettaisiin, että romanit itse saavat mahdollisuuden osallistua aktiivisesti osallistamisprosessiinsa. Jäsenvaltioiden olisi nimenomaisesti määriteltävä ja toteutettava erityisiä toimenpiteitä, joilla edistetään romanien aktiivista ja tarkoituksenmukaista osallistumista ja sitoutumista etenkin paikallisella tasolla.

Euroopan unionin vähemmistöjä ja syrjintää koskevan FRA:n selvityksen (EU-MIDIS II) toisen vaiheen tuloksista käy ilmi, että romaneja syrjittiin vuonna 2016 edelleen heidän etnisen alkuperänsä vuoksi. He kokevat sosiaalista syrjäytymistä ja marginalisoitumista, joita köyhyys kärjistää

entisestään. Lisäksi he joutuvat viharikosten uhriksi. Valtaosa EU:ssa asuvista romaneista ei edelleenkään voi nauttia Euroopan unionin perusoikeuskirjan 21 artiklassa, rotusyrjintädirektiivissä ja muissa eurooppalaisissa ja kansainvälisissä ihmisoikeusasiakirjoissa heille tunnustetusta oikeudesta syrjimättömyyteen. Vaikka rotusyrjintädirektiivissä kielletään etniseen alkuperään perustuva syrjintä ja rasismista ja muukalaisvihasta tehdyssä EU:n puitepäätöksessä säädetään rikosoikeudellisista seuraamuksista, eivät tällaiset oikeudelliset toimenpiteet yksinään riitä romanien syrjinnän torjumiseen. Niihin on yhdistettävä aktiivisen osallisuuden politiikkoja, joilla torjutaan rotuun perustuvaa eriarvoisuutta ja köyhyyttä, joista romanit joutuvat usein kärsimään.

FRA:n lausunto 4.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi varmistettava rotusyrjintädirektiivin ja rasismista ja muukalaisvihasta tehdyn EU:n puitepäätöksen tehokas täytäntöönpano edelleen esiintyvän romanien syrjinnän ja romanivastaisuuden torjumiseksi. Niiden olisi toteutettava romanien integraatioon liittyvissä kansallisissa strategioissaan tai yhdenmukaisissa toimintapolitiittisissa toimenpiteissä nimenomaisia toimenpiteitä romanivastaisuuden torjumiseksi.

Euroopan unionin vähemmistöjä ja syrjintää koskevan FRA:n toisen selvityksen (EU-MIDIS II) tuloksista käy ilmi, että romanien syrjinnästä seuraa tuloihin, koulutukseen ja asuinoloihin liittyvä haavoittuvuuden ketju. Kokonaiset kotitaloudet, muutkin kuin työttömien henkilöiden, joutuvat kärsimään työttömyyden kielteisistä vaikutuksista. Romani-lapset ja -naiset muodostavat erityisen haavoittuvia ryhmiä, ja heidän oikeutensa ovat uhattuna.

FRA:n lausunto 4.3

EU:n olisi harkittava romanien integraation sisällyttämistä ehdotettuun Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilariin. Pilarissa olisi oltava erityisiä säännöksiä, joilla torjutaan rakenteellista syrjintää esimerkiksi vahvistamalla säännöksiä, jotka koskevat yhdenvertaista kohtelua työpaikoilla, ja varmistetaan, että syrjäytyneet väestöryhmät voivat käyttää oikeuksiaan tehokkaasti.

Romanien integraation edistymisen seurantaan tarvitaan luotettavia tietoja toteutetuista toimenpiteistä, prosesseista ja niiden tuloksista ihmisten näkökannalta. On pyrittävä entistä vahvemmin varmistamaan romanien integraatiota koskevien paikkansa pitävien tietojen keruu ja integraation luotettava seuranta. Tämä tarve vahvistetaan romanien integrointia edistäviä EU:n toimintapoliittisia aloitteita ja rahoitustukea koskevassa Euroopan tilintarkastustuomioistuimen erityiskertomuksessa. Siinä todetaan, että perusteellisten ja paikkansa pitävien tietojen puuttuminen on edelleen ongelmana niin hankkeiden kohdalla kuin EU:n ja

kansallisen tason poliittisen päätöksenteon näkökulmasta. Välineitä luotettavaa seuranta varten on kuitenkin jo olemassa, ja asiaan liittyvät toimijat voivat käyttää niitä.

FRA:n lausunto 4.4

EU:n jäsenvaltioiden olisi kansallisen lainsäädännön ja EU:n tietosuojalainsäädännön mukaisesti ja romaniyhteisöjen kanssa toteutettavan aktiivisen ja rakentavan yhteistyön avulla kerättävä anonymisoituja tietoja, jotka eritellään etnisen alkuperän mukaan ja joiden avulla voidaan arvioida romanien integraatioon liittyviä kansallisia strategioita ja romanien osallistamista koskevia politiikkoja. Eurostat voisi sisällyttää asiaan liittyviä kysymyksiä laajoihin selvityksiin, esimerkiksi työvoimatutkimukseen ja EU:n tulo- ja elinolotilastoihin, Euroopan tilintarkastustuomioistuimen suositusta noudattaen. Lisäksi jäsenvaltioiden olisi kehitettävä tai käytettävä olemassa olevia romanien integraatioon liittyvien kansallisten strategioiden seurantavälineitä romanien integraatioon tähtäävien toimenpiteiden vaikutusten arviointiin.

5. Turvapaikka, viisumit, maahanmuutto, rajat ja integraatio

Yli 5 000 ihmistä kuoli yrittäessään päästä Eurooppaan meriteitse vuonna 2016, joskin laittomien meriteitse saapumisten määrä putosi 60 prosenttia vuodesta 2015 yhteensä 350 000 henkilöön vuonna 2016. Euroopan turvapaikkajärjestelmään ehdotettiin laaja-alaisia muutoksia samalla kun palauttamispolitiikan tehokkuuden parantamista tehostettiin. Lailliset keinot päästä turvallisesti Eurooppaan pysyivät näennäisinä suurimmalle osalle siirtolaisia, sillä humanitaarisessa maahanpääsyssä saavutetun pienen edistyksen vastapainoksi joissakin jäsenvaltioissa pantiin täytäntöön perheenyhdistämistä koskevia rajoituksia. Tietoteknisiä järjestelmiä vahvistettiin, jotta voitaisiin torjua paremmin laitonta muuttoliikettä ja vastata vakavien rikosten uhkiin. Kansainvälisen suojelun aseman saaneiden ihmisten huomattavan määrän kotouttaminen osoittautui puolestaan haasteelliseksi muun muassa koulutuksen osalta.

EU:n toimielimet ja jäsenvaltiot tekivät vuonna 2016 paljon työtä jatkaessaan tietojärjestelmien kehittämistä muuttoliikkeen hallintaa ja sisäisen turvallisuuden varmistamista varten. Käytössä olleita järjestelmiä muutettiin ja uusia järjestelmiä ehdotettiin. Näistä järjestelmistä on tarkoitus tehdä yhteentoimivia siten, että toimivaltaiset viranomaiset pääsevät käyttämään samanaikaisesti useita järjestelmiä. EU:n tietojärjestelmien yhteentoimivuutta käsittelevä FRA:n tuleva julkaisu sisältää asiaan liittyviä perusoikeuksia koskevia huolenaiheita. Tietojärjestelmien vaikutukset perusoikeuksiin eivät aina näy välittömästi. Virheellisten henkilötietojen tallentamisen seuraukset yksittäiselle ihmiselle voivat näkyä vasta vuosien kuluttua, esimerkiksi, kun hän hakee viisumia tai oleskelulupaa. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 8 artikla (henkilötietojen suoja) ja etenkin sen mukainen käyttötarkoitussidonnaisuuden periaate (tietoja käytetään vain siihen tarkoitukseen, johon ne on kerätty) on keskeinen vaatimus kehitettäessä teknisiä ratkaisuja tietojärjestelmien yhteentoimivuuden parantamiseksi. Kaikille toimille, jotka tähtäävät olemassa olevien tietojärjestelmien parantamiseen ja uusien kehittämiseen, olisi sen vuoksi tehtävä perusoikeuksiin kohdistuvien vaikutusten kattava arviointi.

FRA:n lausunto 5.1

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että muuttoliikkeen hallintaan tarkoitetut tietojärjestelmät suunnitellaan siten, että niissä olevia tietoja käsittelevillä toimihenkilöillä on pääsy vain heidän työtehtäviensä mukaisiin tietoihin. Toimihenkilöillä olisi oltava pääsy vain sellaisiin tietoihin, jotka liittyvät heidän tiettyyn ajankohtana suorittamiinsa tiettyihin tehtäviin. Heidän olisi oltava täysin selvillä siitä, mistä tietokannoista he hakevat tietoja. Koska yhteentoimivuuden ansiosta voidaan saada entistä helpommin käyttöön entistä enemmän tietoja, myös biometrisiä tietoja, jäsenvaltioiden olisi kehitettävä laatustandardeja ja hallinnollisia menettelyjä tietojen paikkansapitävyyden varmistamiseksi ja rajoitettava riskejä, joita aiheuttaa tietojen luvattomasta jakamisesta kolmansien osapuolten tai maiden kanssa. Lisäksi niiden olisi otettava käyttöön erityisiä suoja-toimia, joilla taataan, että yhteentoimivuus ei vaikuta haitallisesti heikossa asemassa olevien henkilöiden, kuten kansainvälistä suojelua hakevien henkilöiden tai lasten, oikeuksiin eikä johda syrjivään profilointiin.

Euroopan unionin perusoikeuskirjan 6 artiklan sekä turvapaikan myöntämistä ja paluuta koskevan unionin johdetun oikeuden mukaan jäsenvaltioiden on tutkittava kussakin yksittäisessä tapauksessa lievempien toimenpiteiden toteuttamiskelpoisuus ennen vapaudenmenetyksen määräämistä. Kaikki EU:n jäsenvaltiot olivat vuoden 2016 loppuun mennessä säätäneet kansallisessa lainsäädännössä pidätyksen vaihtoehtoista, vaikkakin joissakin tapauksissa vain tiettyjen ryhmien osalta. Pidätyksen vaihtoehtojen sisällyttäminen kansalliseen lainsäädäntöön ei kuitenkaan sinänsä takaa niiden soveltamista. Käytännössä vaihtoehtoja hyödynnetään edelleen vain harvoin.

FRA:n lausunto 5.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi vaadittava asiasta vastaavia viranomaisia tutkimaan kussakin yksittäisessä tapauksessa ennen pidätysmääräyksen antamista, voidaanko oikeutettu tavoite saavuttaa lievempien pakkokeinojen avulla. Jos sitä ei voida saavuttaa, viranomaisten olisi ilmoitettava perusteena olevat tosi- ja oikeusseikat.

Useimmilla pakolaisilla oli edelleen vain näennäiset oikeudelliset mahdollisuudet päästä turvaan. Uudelleensijoittaminen parani jonkin verran vuonna 2016, mutta sen vastapainona perheen yhdistämisessä oli taantumista, kun monet EU:n jäsenvaltiot ottivat kansallisessa lainsäädännössään käyttöön sitä koskevia rajoituksia. Kaikissa jäsenvaltioiden toteuttamissa toimissa niiden toimiessa unionin oikeuden soveltamisalalla on kunnioitettava Euroopan unionin perusoikeuskirjassa vahvistettuja oikeuksia ja periaatteita. Perusoikeuskirjan 7 artiklassa vahvistetaan jokaisen oikeus siihen, että hänen yksityis- ja perhe-elämänsä kunnioitetaan. Kun kyseessä ovat pakolaiset ja henkilöt, joille on myönnetty toissijainen suojelu, voidaan yleensä olettaa, että ylipääsemättömät esteet estävät heidän perheitään asumasta kotimaassa eikä perhe-elämän vakiintuminen kauttakulkumaassa yleensä ole mahdollista.

FRA:n lausunto 5.3

EU:n jäsenvaltioiden olisi harkittava pakolaisiin liittyvien järjestelmien ja entistä pakolaisystävällisempien säännönmukaisen liikkumisen järjestelmien yhdistelmän käyttöä laillisen EU:hun pääsyn edistämiseksi. Tässä yhteydessä niiden olisi pidättäydyttävä antamasta lainsäädäntöä, joka johtaisi kansainvälistä suojelua nauttivien henkilöiden perheenyhdistämisen haittaamiseen, estämiseen tai huomattavaan viivästymiseen.

EU voisi harkita toissijaisen suojelustatuksen saaneiden henkilöiden perheenyhdistämisen sääntelemistä, jolla puututtaisiin jäsenvaltioiden erilaisiin lähestymistapoihin.

EU:n jäsenvaltioilla on merkittävä vastuu jokaisen lapsen koulutusta koskevan oikeuden ylläpitämisestä, kun maahanmuuttaja- ja pakolaisperheet liikkuvat jatkuvasti EU:n alueella. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 14 artiklassa ja lapsen oikeuksia koskevan YK:n yleissopimuksen 28 artiklassa taataan jokaiselle lapselle, myös maahanmuuttaja- ja pakolaislapselle, oikeus koulutukseen. Kun varmistetaan, että kaikki lapset käyttävät oikeuttaan koulutukseen, ei hyödytetä vain lapsia itseään vaan myös yhteisöjä, joissa he asuvat. Ihmisoikeuksiin investoiminen on sen vuoksi tärkeää ja hyödyllistä niin taloudelle kuin koko yhteiskunnalle. Vuonna 2016 useimmat jäsenvaltiot tarjosivat kielellistä tukea pakolais- ja maahanmuuttajalapsille ja aikovat integroida heidät tavallisiin koululuokkiin, minkä ansiosta heidät voidaan sosiaalistaa muiden lasten ryhmään ja investoida pitkän aikavälin kestävään sosiaaliseen yhteenkuuluvuuteen. Pakolais- ja maahanmuuttajalasten erillinen ja eriytetty koulunkäynti on kuitenkin edelleen liian yleistä.

FRA:n lausunto 5.4

EU:n jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että maahanmuuttaja- ja pakolaislapsia autetaan tehokkaasti heidän tarpeidensa yksilölliseen arviointiin perustuvan kielellisen, sosiaalisen ja psykologisen tuen avulla. Tämä valmentaisi heitä koulunkäyntiä sekä onnistunutta koulun ja paikallisiin yhteisöihin integroitumista varten. Käytössä olisi oltava toimintamalleja ja toimenpiteitä, joilla voitaisiin välttää erillistä koulunkäyntiä ja eriyttämistä sekä edistää maahanmuuttaja- ja pakolaislasten pääsyä tavallisiin koululuokkiin ja yleiseen koulutusjärjestelmään.

FRA:n tiedoista käy ilmi, että useimmat EU:n jäsenvaltiot pyrkivät vuonna 2016 entistä vahvemmin saamaan maahanmuuttaja- ja pakolaislapset koulutuksen piiriin ja tukemaan heidän integraatiotaan. On kuitenkin edelleen pieni määrä maahanmuuttaja- ja pakolaislapsia, jotka eivät käy koulua, ja jotkut paikallisyhteisöt ja valtaväestöön kuuluvien lasten vanhemmat reagoivat torjuvasti tai jopa väkivaltaisesti heidän koulunkäyntiinsä yhdessä muiden lasten kanssa. Suvaitsemattomuuden ja vihan ilmaiset maahanmuuttaja- ja pakolaislapsia ja heidän perheitään kohtaan, jotka johtavat koulusta koskevan oikeuden viemiseen lapsilta, loukkaavat syrjinnän ja vihan torjuntaa koskevaa EU:n ja kansallista lainsäädäntöä. Vanhempien huolenaiheiden käsitteleminen voi tukea integraatiota ja edistää maahanmuuttajien ja pakolaisten osallistumista paikallisyhteisöjen toimintaan.

FRA:n lausunto 5.5

EU:n jäsenvaltioiden olisi torjuttava asianmukaisesti maahanmuuttaja- ja pakolaislasten koulunkäyntiin kohdistuvia syrjiviä tai väkivaltaisia reaktioita sekä lainvalvonnan avulla että edistämällä vastavuoroista ymmärtämystä ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava myönteisiä toimia ennakkoluulojen torjumiseksi ja perusteettomien huolenaiheiden poistamiseksi. Lisäksi jäsenvaltioiden viranomaisten olisi pantava täytäntöön mihin tahansa, esimerkiksi etniseen alkuperään, rotuun ja uskontoon perustuvan syrjinnän ja viharikosten torjumista koskevia lakeja ja sääntöjä, jotka ovat voimassa kaikissa EU:n jäsenvaltioissa.

Lasten vanhempien ja perheiden ottaminen mukaan koulutyöhön ja heidän osallistumisensa tukeminen on merkittävä osa koulutus- ja integraatioprosessia. Kolmannes EU:n jäsenvaltioista toteuttaa toimenpiteitä, joilla tuetaan ja kannustetaan maahanmuuttaja- ja pakolaislasten vanhempia ja perheitä ottamalla heidät mukaan koulutusprosessiin siten, että heille annetaan tietoja, toteutetaan välitystoimintaa ja annetaan kielellistä tukea. Tällaiset toimenpiteet voivat parantaa lasten koulumenestystä ja heidän ja heidän perheidensä integroitumista koulu- ja paikallisyhteisöihin sekä edistää yhteisöjen välisiä suhteita. Eurooppalainen kotouttamisasioiden verkosto, jonka asemaa vahvistettiin Euroopan komission kesäkuussa 2016 esittämällä kotouttamista koskevalla toimintasuunnitelmalla, muodostaa riittävät puitteet ja mahdollisuudet sellaisten parhaiden käytäntöjen ja ratkaisujen jakamiseen, jotka voivat auttaa jäsenvaltioita täyttämään ihmisoikeuksiin liittyvät velvoitteet ja panostamaan yhteenkuuluvuutta ja osallisuutta edistäviin yhteiskuntiin.

FRA:n lausunto 5.6

EU:n jäsenvaltioiden olisi jaettava koulutuksen avulla toteutettavaan integraatioon liittyviä kokemuksia ja hyviä toimintatapoja, joilla edistetään lasten vanhempien ja perheiden osallistumista koulutyöhön ja toteutetaan oikeus koulutukseen jokaisen lapsen kohdalla.

6. Tietoyhteiskunta, yksityisyys ja tietosuojaja

Vuoden aikana Brysselissä, Nizzassa ja Berliinissä tehdyt terroristi-iskut voimistivat entisestään keskustelua siitä, miten terrorismia voidaan torjua tehokkaasti ja oikeusvaltioperiaatetta noudattamalla. Tältä osin ryhdyttiin useisiin toimenpiteisiin sekä Euroopan että kansallisella tasolla. Toimenpiteitä olivat muun muassa valvontatoimien kansalliset uudistukset, salakirjoitusta koskevat kuulemiset ja matkustajarekisteritietoja (PNR-tiedot) koskevan direktiivin hyväksyminen. Yleisen tietosuojasetuksen ja poliisi- ja rikosoikeusviranomaisia koskevan tietosuojadirektiivin (poliisidirektiivi) hyväksyminen oli puolestaan tärkeä askel kohti nykyaikaisempaa ja tehokkaampaa tietosuojajärjestelmää. EU ei ehdottanut vuonna 2016 tarkistettua lainsäädäntöä Euroopan unionin tuomioistuimen aiemmin kumoaman tietojen säilyttämistä koskevan direktiivin tilalle, mutta unionin tuomioistuimen uudessa oikeuskäytännössä selkeytettiin edelleen sitä, miten tietojen säilyttämisessä voidaan noudattaa perusoikeuksia koskevia vaatimuksia.

FRA:n tiedoista, jotka perustuvat Euroopan parlamentin pyynnöstä tehtyyn tutkimukseen perusoikeuksien suojasta laajojen valvontatoiminnan yhteydessä, käy ilmi, että monet EU:n jäsenvaltiot uudistivat vuoden 2016 aikana tiedustelua koskevaa lainsäädäntöään. Nämä terrori-iskujen aallon keskellä täytäntöönpannut muutokset vahvistivat asianomaisten viranomaisten toimivaltaa ja teknisiä valmiuksia. Muutokset myös mahdollisesti lisäsivät viranomaisten rajoitettavia valtuuksia, mikä voi vaikuttaa yksityisyyttä koskevaan ja henkilötietojen suojaa koskevaan perusoikeuteen. Euroopan unionin tuomioistuin ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuin antavat tärkeää ohjeistusta näiden oikeuksien suojaamisesta parhaalla mahdollisella tavalla. Oikeudellisia takeita ovat aineelliset ja menettelylliset takeet toimenpiteen tarpeellisuudesta ja oikeasuhteisuudesta, riippumaton valvonta ja tehokkaiden oikeussuojamekanismien takaaminen sekä säännöt, jotka koskevat todisteiden esittämistä siitä, onko henkilö tarkkailun kohteena. Laajamittaiset kuulemiset voivat auttaa varmistamaan, että tiedustelulainsäädäntöön tehdyissä uudistuksissa säädetään palvelujen toiminnan tehokkuuden ja lainmukaisuuden parantamisesta ja että niille saadaan kansalaisten tuki.

FRA:n lausunto 6.1

EU:n jäsenvaltioiden olisi toteutettava kaikkien sidosryhmien laaja julkinen kuuleminen, varmistettava lainsäädäntöprosessin avoimuus ja otettava huomioon asiaan liittyvät kansainväliset ja eurooppalaiset standardit ja takeet uudistaessaan tarkkailutoimintaa koskevaa lainsäädäntöä.

Salaus lienee helpoimmin käytettävissä oleva yksityisyyden suojaa parantava tekniikka. Se tunnustetaan yleisessä tietosuojasetuksessa ja sähköisen viestinnän tietosuojadirektiivissä turvallisen tietojenkäsittelyn varmistavaksi menetelmäksi. Sen tarjoamaa suojaa käytetään kuitenkin myös laitomiin ja rikollisiin tarkoituksiin. Läpivalvontaa tarjoavien palvelujen leviäminen lisää entisestään yksityisyyden suojan takaamisen ja rikosten torjunnan välisiä jännitteitä, koska ne on suunniteltu siten, että ne estävät tai vaikeuttavat lainvalvontaviranomaisten pääsyä salattuihin tietoihin. Tämän ongelman ratkaisemiseksi jotkut jäsenvaltiot ovat alkaneet harkita tai ovat jo antaneet lainsäädäntöä, jonka mukaan palveluntarjoajilla on oltava sisäänrakennettuja salauksen takaportteja, joiden avulla lainvalvontaviranomaiset ja tiedustelupalvelut pääsevät pyynnöstä kaikkiin salattuihin tietoihin. Kuten on usein todettu, tällaiset sisäänrakennetut takaportit voivat kuitenkin johtaa salauksen yleiseen heikentymiseen, koska kuka tahansa, jolla on riittävästi teknistä asiantuntemusta, voi löytää ne ja käyttää

niitä hyväksi. Tällainen riski voisi olla ristiriidassa tietosuojavaatimuksiin nähden ja voisi heikentää valtioiden, yritysten ja yksityishenkilöiden viestinnän ja tallennettujen tietojen turvallisuutta.

FRA:n lausunto 6.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että salauksen haasteiden ratkaisemiseen käytettävät toimenpiteet ovat oikeassa suhteessa rikosten torjunnan oikeutettuun tavoitteeseen ja ettei niillä loukata perusteettomasti oikeutta yksityisyyden suojaan ja tietosuojaan.

Vuodesta 2018 alkaen sovellettavassa yleisessä tietosuoja-asetuksessa vahvistetaan parannettuja standardeja henkilötietojen tehokkaan ja riittävän suojan saavuttamiseksi. Tietosuojaviranomaisilla tulee olemaan entistäkin merkittävämpi asema tietosuojaan koskevan oikeuden turvaamisessa. Kaikissa uusissa tietosuojaan liittyvissä säädöksissä on noudatettava asetuksessa vahvistettuja parannettuja standardeja. EU teki vuonna 2016 tietosuojan riittävyttä koskevan päätöksen esimerkiksi EU:n ja Yhdysvaltojen väliseen Privacy Shield -järjestelyyn liittyvien kansainvälisten tiedon siirtojen osalta. Päätöksessä todetaan nimenomaisesti, että Euroopan komissio arvioi säännöllisesti, taataanko riittävyyden edellytykset edelleen. Jos tällainen arviointi ei ole sitova yleisen tietosuoja-asetuksen soveltamisen alkamispäivän jälkeen, päätöksessä vahvistetaan, että komissio voi hyväksyä täytäntöönpanosäädöksen, jolla keskeytetään Privacy Shield -järjestely. Lisäksi EU antoi vuonna 2016 verkko- ja tietoturvadirektiivin, joka on ensimmäisen kyberturvallisuutta koskeva säädös. Vuoden 2017 alussa komissio teki digitaalisten sisämarkkinoiden strategian yhteydessä ehdotuksen sähköisen viestinnän tietosuoja-asetukseksi, jolla on määrä korvata sähköisen viestinnän tietosuojadirektiivi.

FRA:n lausunto 6.3

EU:n jäsenvaltioiden olisi saatettava verkko- ja tietoturvadirektiivi osaksi kansallista lainsäädäntöä ottaen huomioon Euroopan unionin perusoikeuskirjan 8 artiklan ja yleisessä tietosuoja-asetuksessa vahvistetut periaatteet. Jäsenvaltioiden ja yritysten olisi toimittava näiden standardien mukaisesti myös käsitellessään tai siirtäessään henkilötietoja EU:n ja Yhdysvaltojen välisen Privacy Shield -järjestelyn puitteissa.

Vuonna 2014 käsiteltiin kysymystä siitä, olisiko viestintätietoja tallennettava, kun vuonna 2015 kävi ilmi, että jäsenvaltiot katsovat viestintätietojen

tallentamisen olevan tehokas toimenpide, jolla pyritään varmistamaan kansallinen ja yleinen turvallisuus sekä vakavan rikollisuuden torjunta. Tässä asiassa edistytettiin vuonna 2016 vain vähän. EU ei ehdottanut tarkistettua lainsäädäntöä tietojen säilyttämistä koskevan direktiivin kaksi vuotta aiemmin tapahtuneen mitätöinnin johdosta. Euroopan unionin tuomioistuin kehitti kuitenkin niihin takeisiin liittyvää oikeuskäytäntöjään, jotka ovat välttämättömiä televiestintäpalveluntarjoajien toteuttaman tietojen säilyttämisen laillisuuden kannalta.

FRA:n lausunto 6.4

EU:n jäsenvaltioiden olisi tietojen säilyttämistä koskevassa kansallisessa lainsäädännössä estettävä televiestintäpalveluntarjoajien toteuttama yleinen ja valikoimaton tietojen säilyttäminen. Kansallisen lainsäädännön olisi sisällettävä ehdottoman oikeasuhteisuuden tarkistaminen ja asianmukaiset menettelytakeet, jotta yksityisyyttä ja henkilötietojen suoja koskevat oikeudet voitaisiin turvata tehokkaasti.

Euroopan parlamentin kansalaisvapauksien sekä oikeus- ja sisäasioiden valiokunta hylkäsi huhtikuussa 2013 ehdotuksen EU:n matkustajarekisteridirektiiviksi, koska ehdotus sai aikaan huolia, jotka koskivat oikeasuhteisuutta ja tarpeellisuutta, tietosuojatakeiden puutteellisuutta sekä avoimuutta matkustajien kannalta. Unionin lainsäätävä korosti terrorismin ja vakavan rikollisuuden torjumisen tarvetta ja pääsi vuonna 2016 yksimielisyyteen tarkistetusta EU:n matkustajarekisteridirektiivistä ja hyväksyi sen. Jäsenvaltioiden on saatettava direktiivi osaksi kansallista lainsäädäntöään toukokuuhun 2018 mennessä. Hyväksytyt teksti sisältää lujitettuja takeita, jotka ovat EU:n matkustajarekisteritiedon keruujärjestelmästä vuonna 2011 annettuun FRA:n lausuntoon sisältyvien ehdotusten mukaisia. Takeet käsittävät tiukennettuja vaatimuksia, jotka koskevat saatavuutta ja oikeasuhteisuutta, sekä uusia tietosuojatakeita. Direktiivi ei kuitenkaan kata kaikkia perusoikeuksien suojaamista koskevia näkökohtia.

FRA:n lausunto 6.5

EU:n jäsenvaltioiden olisi lujitettava tietosuojatakeita. Näin varmistettaisiin tiukimpien perusoikeuksia koskevien vaatimusten käyttö. Tämä koskee myös EU:n matkustajarekisteridirektiivin saattamista osaksi kansallista lainsäädäntöä. Euroopan unionin tuomioistuimen viimeaikaisen oikeuskäytännön perusteella takeina olisi erityisesti oltava matkustajarekisteritietojen säilyttämisen oikeuttaminen, tehokkaat oikeussuojakeinot ja riippumaton valvonta.

7. Lapsen oikeudet

Lähes 27 prosenttia EU:n lapsista elää köyhyys- tai syrjäytymisvaarassa. Vaikka tilanne on parantunut hieman edeltävistä vuosista, Eurooppa 2020 -strategian tavoitteet pysyvät saavuttamattomissa. Uudella Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarilla voisi olla merkittävä asema lapsiköyhyyden poistamisessa. Rikoksesta epäiltyjä tai syytettyjä lapsia koskevasta menettelytakeista hyväksytyin direktiivin odotetaan parantavan nuoriso-oikeuden järjestelmiä ja tarjoavan lisäsuojaa lain kanssa ongelmiin joutuneille lapsille. Eurooppaan saapui vuonna 2016 jälleen kerran tuhansia maahanmuuttaja- ja turvapaikanhakijalapsia, jotka matkustivat yksin tai perheensä kanssa. EU:n jäsenvaltioiden pyrkimyksistä huolimatta hoidon ja suojelun tarjoaminen näille lapsille oli yhä erittäin haasteellista. Vastaanotto-olosuhteissa esiintyi yhä puutteita, sillä menettelytakeiden täytäntöönpano oli vaihtelevaa, sijaiskoteja käytettiin vain vähän ja huoltajuusjärjestelmät olivat usein puutteellisia. Nämä puutteet korostivat sen merkitystä, että jo päättyneet ilman huoltajaa olevia alaikäisiä koskeva EU:n toimintasuunnitelma olisi korvattava uudella suunnitelmalla lapsista muuttoliikkeen yhteydessä.

Köyhyyden tai sosiaalisen syrjäytymisen vaarassa on EU:ssa lähes 27 prosenttia lapsista; osuus on edelleen suuri. Se on EU:n keskiarvo, ja osuus on suurempi tietyissä jäsenvaltioissa ja tietyissä ryhmissä, joita ovat esimerkiksi romanilapset ja maahanmuuttajataustaiset lapset. Eurooppa 2020 -strategian köyhyyden vähentämisen tavoitteet ovat näin ollen edelleen varsin kaukana. Euroopan unionin perusoikeuskirjan 24 artiklassa vahvistetaan seuraavaa: "Lapsella on oikeus hänen hyvinvoinnilleen välttämättömään suojeluun ja huolenpitoon". EU:n toimielimet ja jäsenvaltiot antavat talouspolitiikan eurooppalaisessa ohjauksessa siitä huolimatta vain vähäisen painoarvon lasten köyhyydelle ja sosiaaliselle syrjäytymiselle. EU on toteuttanut monia aloitteita, joilla voidaan lujittaa jäsenvaltioiden lainsäädännöllisiä, poliittisia ja taloudellisia toimenpiteitä. Niitä ovat muun muassa Euroopan komission suositus "Investoidaan lapsiin – murretaan huono-osaisuuden kierre", rakenneuudistusten tukiohjelma kaudeksi 2017–2020 ja lapsiin keskittyvä Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilari.

FRA:n lausunto 7.1

EU:n olisi otettava paremmin huomioon Euroopan komission vuonna 2013 antama suositus ja panostettava vahvemmin lasten köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen kokonaisvaltaiseen torjuntaan niin talouspolitiikan eurooppalaisessa ohjauksessa kuin tulevissa aloitteissa, kuten Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarissa. Tässä yhteydessä talouspolitiikan eurooppalaisessa ohjauksessa voitaisiin keskittää huomio niihin EU:n jäsenvaltioihin, joissa lasten köyhyys on viime vuosina pysynyt muuttumattomana ja on edelleen yleistä.

EU:n jäsenvaltiot voisivat Euroopan komission tuella analysoida ja tarvittaessa jäljitellä talous- ja sosiaalipolitiikassa menestykseen johtaneita tekijöitä niissä jäsenvaltioissa, jotka ovat viime vuosina onnistuneet parantamaan lasten ja heidän perheidensä tilannetta.

Direktiivi rikoksesta epäiltyjä ja syytettyjä lapsia koskevasta menettelytakeista rikosoikeudellisissa menettelyissä on merkittävä välitavoite tällä tärkeällä ja usein kiistellyllä oikeudenkäytön alalla. Tehdyistä selvityksistä sekä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja kansallisten tuomioistuinten oikeuskäytännöstä käy esille, että lakia rikkoneille lapsille tarvitaan erityisiä suojatoimenpiteitä. Lapsia ja oikeudenkäyttöä koskevat FRA:n selvitykset osoittavat, että oikeudelliset kehukset lasten suojelua varten on yleensä laadittu, mutta

kyseisen lainsäädännön täytäntöönpano käytännössä on edelleen hankalaa pääasiassa käytännön välineiden, ohjauksen ja ammattihenkilöiden koulutuksen puutteen vuoksi.

FRA:n lausunto 7.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi toteutettava kansallinen arviointi, jossa tunnistettaisiin niiden nuorisooikeusjärjestelmiin liittyviä käytäntöjä ja esteitä, puutteita tai heikkouksia. Kansallisen arvioinnin jälkeen olisi tehtävä toimintasuunnitelma, jossa määriteltäisiin toimintapoliittisia toimenpiteitä ja tarvittavat resurssit rikoksesta epäiltyjä ja syytettyjä lapsia koskevasta menettelytakeista rikosoikeudellisissa menettelyissä annetun direktiivin täytäntöönpanemiseksi kaikilta osin. Tämä voisi käsittää oikeusalan toimijoille annettavan koulutuksen tai käytännön ohjeet yksilöllisistä arvioinneista ja keinoista, joilla lapsille annetaan tietoja ikätasoa vastaavalla tavalla.

Maahanmuuttaja- ja turvapaikanhakijalapsia saapui vuonna 2016 Eurooppaan edelleen yksin tai yhdessä perheiden kanssa. FRA:n keräämistä tiedoista käy ilmi, että jäsenvaltioiden toimista huolimatta yksin maahan tulevien lasten vastaanottojärjestelmässä on vielä selkeitä puutteita, kuten sopivien tilojen puute ja täyteen ahdetut tai riittämättömät alkuvaiheen vastaanotto- ja kauttakulkutilat. Yksin maahan tulevien lasten sijoittaminen sijaisperheisiin ei vielä ole yleisesti käytetty vaihtoehto. Tietojen mukaan asianmukaisten vastaanotto-olosuhteiden tarjoaminen on tärkeää lapsikaupan, lasten hyväksikäytön ja lasten katomaisen ehkäisemiseksi. Euroopan komissio on esittänyt ehdotuksia Euroopan yhteisen turvapaikkajärjestelmän uudistamiseksi, mutta ilman huoltajaa olevia alaikäisiä koskevaa toimintasuunnitelmaa vuosille 2011–2014 ei ole uudistettu.

FRA:n lausunto 7.3

Unionin olisi laadittava EU:n toimintasuunnitelma, joka koskee maahanmuuttajalapsia – myös yksin maahan tulevia lapsia – ja jossa määriteltäisiin selkeitä poliittisia painopisteitä ja toimenpiteitä EU:n jäsenvaltioiden toimien täydentämiseksi.

EU:n jäsenvaltioiden olisi lujitettava lastensuojelijärjestelmiään soveltamalla hoidon laatua koskevia kansallisia sijaishuoltovaatimuksia turvapaikanhakija- ja maahanmuuttajalapsiin. Tämän olisi katettava yksin maahan tulevien lasten sijoittaminen sijaisperheisiin vastaanotto-olosuhteita koskevassa direktiivissä säädetyllä tavalla. Jäsenvaltioiden olisi lisäksi osoitettava riittävästi resursseja kunnallisille palveluille, jotka tukevat yksin maahan tulevia lapsia.

Edunvalvojan nimittäminen jokaiselle yksin maahan tulevalle lapselle on edelleen suuri haaste, kuten FRA:n keräämistä tiedoista käy ilmi. Tärkeimpiä ongelmia ovat pitkälliset nimitysmenettelyt ja aikataulut, hankaluudet pätevien edunvalvojien palkkaamisessa, yhdelle edunvalvojalle osoitettujen lasten suuri määrä sekä edunvalvontalaitosten riippumattomuuden ja puolueettomuuden takeiden puute eräissä EU:n jäsenvaltioissa. Euroopan komission ehdotukseen vastaanotto-olosuhteita koskevan direktiivin tarkistamiseksi sisältyy parannuksia yksin maahan tulevien lasten edunvalvontajärjestelmiin. Ehdotuksen mukaan lapselle on nimitettävä edunvalvoja, joka vastaa lapsen edun valvonnasta kaikilla lapsen elämän osa-alueilla eikä ainoastaan hänen oikeudellisesta edustamisestaan. Ehdotuksessa Dublin-asetuksen tarkistamiseksi ja ehdotuksessa turvapaikkamenettelyjä koskevan direktiivin tarkistamiseksi edellytetään sitä vastoin vain ”oikeudellisen edustajan” mutta ei ”edunvalvojan” nimittämistä.

FRA:n lausunto 7.4

Unionin lainsäätäjän olisi esitettävä yhdenmukaista edunvalvontajärjestelmien mallia, jossa yksin maahan tulevien lasten etujen turvaamisella heidän elämänsä kaikilla osa-alueilla olisi selkeä rooli.

EU:n jäsenvaltioiden olisi varmistettava, että lastensuojelijärjestelmillä ja edunvalvontaviranomaisilla on entistä vahvempi rooli turvapaikka- ja maahanmuuttomenettelyissä, joissa on mukana lapsia. Jäsenvaltioiden olisi kehitettävä tai lujitettava edunvalvontajärjestelmiään ja osoitettava tarvittavat resurssit. Niiden olisi varmistettava, että kaikille yksin maahan tuleville lapsille nimitetään viipymättä riittävä määrä päteviä ja riippumattomia edunvalvojia. Ne voisivat tämän prosessin tukemiseksi myös pohtia lupaavia käytäntöjä ja olemassa olevia tutkimuksia ja käsikirjoja, kuten Euroopan komission ja FRA:n yhteinen käsikirja vanhempien huolenpitoa vaille olevien lasten edunvalvonnasta.

8. Oikeussuojan saatavuus ja rikoksen uhrin oikeudet

EU ja muut kansainväliset toimijat ratkaisivat vuoden aikana monia erilaisia oikeusvaltioperiaatteeseen ja oikeuteen liittyviä haasteita. Useat EU:n jäsenvaltiot vahvistivat rikoksesta epäiltyjen tai syytettyjen henkilöiden oikeuksia saattamalla asiaankuuluvaa unionin johdettua oikeutta osaksi kansallista lainsäädäntöään, ja EU hyväksyi uusia direktiivejä, joissa säädettiin uusista suojatoimenpiteistä. Monet jäsenvaltiot ryhtyivät myös toimenpiteisiin parantaakseen rikosten uhrien oikeuksia koskevan direktiivin soveltamista käytännössä muun muassa tukipalvelujen osalta, jotta rikosten uhrien tilanteeseen saataisiin aikaan todellinen muutos. Viimeiset kolme EU:n jäsenvaltiota – Bulgaria, Latvia ja Tšekin tasavalta – allekirjoittivat Istanbulin sopimuksen vuonna 2016, mikä tarkoittaa, että kaikki EU:n jäsenvaltiot hyväksyvät sopimuksessa määritellyt eurooppalaiset vaatimukset ihmisoikeuksien suojelemisesta naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan osalta. Samaan aikaan jäsenvaltioissa tehtiin sopimuksen perusteella edelleen erilaisia lainsäädännöllisiä aloitteita.

EU ja muut kansainväliset toimijat jatkoivat vuonna 2016 oikeuden alaan ja erityisesti oikeusvaltioperiaatteeseen liittyvien ongelmien ratkaisemista. Oikeusvaltioperiaate on yksi Euroopan unionista tehdyn sopimuksen (SEU) 2 artiklassa luetelluista perusarvoista ja niiden kaikkien suojelun edellytys. Euroopan komissio suoritti ensimmäisen kerran jäsenvaltion tilanteen arvioinnin oikeusvaltiotoimintakehityksen perusteella Puolassa tapahtuneen oikeusvaltioon ja perusoikeuksiin vaikuttaneen kehityksen vuoksi. Tämä johti viralliseen lausuntoon, jonka jälkeen laadittiin suosituksia keinoista, joilla maan olisi käsiteltävä todettuja oikeusvaltioperiaatteisiin liittyviä huolenaiheita. Kun Puolan hallitus oli hylännyt nämä suositukset, Euroopan komissio antoi täydentäviä suosituksia, joissa otettiin huomioon viimeaikainen kehitys Puolassa.

FRA:n lausunto 8.1

Kaikkien asiaan liittyvien kansallisen tason toimijoiden, mukaan lukien hallitukset, parlamentit ja oikeuslaitos, on tehostettava toimia oikeusvaltioperiaatteen ylläpitämiseksi ja vahvistamiseksi. Niiden kaikkien velvollisuutena on puuttua oikeusvaltioperiaatetta koskeviin ongelmiin, ja ne ovat tärkeässä asemassa oikeusvaltioperiaatteen heikentymisen estämisessä. EU:ta ja kansainvälisiä toimijoita kehoitetaan lujittamaan toimiaan puolueettomien vertailukriteerien (kuten indikaattorien) ja asiayhteyteen liittyvien arviointien kehittämiseksi. Puolan olisi otettava huomioon eurooppalaisten ja kansainvälisten ihmisoikeuksien valvontamekanismien antamat neuvot sekä suositukset, jotka komissio on antanut oikeusvaltiotoimintakehysmenettelyn puitteissa.

Noudattaakseen oikeudesta tulkkaukseen ja käännöksiin annetun direktiivin 2010/64/EU ja tiedonsaantioikeudesta rikosoikeudellisissa menettelyissä annetun direktiivin 2012/13/EU vaatimuksia monet EU:n jäsenvaltiot jatkoivat lainsäädäntömuutosten ehdottamista sen jälkeen, kun määräaika direktiivien saattamiseksi osaksi kansallista lainsäädäntöä oli umpeutunut. Jäsenvaltiot myös antoivat uutta lainsäädäntöä oikeudesta käyttää avustajaa annetun direktiivin 2013/48/EU saattamiseksi osaksi kansallista lainsäädäntöä. FRA:n tiedoista vuodelta 2016 käy kuitenkin ilmi,

että nämä direktiivit teettävät EU:n jäsenvaltioilla edelleen paljon työtä. Jäsenvaltioiden on erityisesti toteutettava toimintapolitiittisia toimenpiteitä, joihin kuuluu konkreettinen ohjaus ja koulutus rikoksesta epäiltyjen tai syytettyjen oikeuksien suojaamisessa. Näitä kolmea direktiiviä koskevien tietojen, hyvien toimintatapojen ja kokemusten vaihtoon on edelleen käyttämättömiä mahdollisuuksia. Vaihto voisi edistää sellaisen unionin oikeusjärjestelmän kehittämistä, joka toimii synergiassa perusoikeuksien kanssa ja jossa kunnioitetaan perusoikeuksia.

FRA:n lausunto 8.2

EU:n jäsenvaltioiden olisi tiiviissä yhteistyössä Euroopan komission ja muiden EU:n elinten kanssa jatkettava toimiaan, joiden tavoitteena on varmistaa, että rikosoikeudellisiin menettelyihin sovellettavat menettelylliset oikeudet otetaan asianmukaisesti huomioon kansallisissa oikeusjärjestyksissä ja pannaan tehokkaasti täytäntöön koko EU:ssa. Tällaisiin toimiin voisi kuulua esimerkiksi kohdennettujen ja käytännöllisten ohjeiden ja koulutuksen antaminen rikosoikeuden toimijoille sekä näiden toimijoiden välisten yhteydenpitomahdollisuuksien parantaminen.

Monet EU:n jäsenvaltiot keskittyivät vuonna 2016 uhrien oikeuksia koskevassa direktiivissä säädettyjen veloitteiden täyttämiseen. Tältä osin pyrittiin esimerkiksi tavoittamaan entistä suurempi määrä uhreja ja vahvistamaan valmiuksia ja rahoitusta uhrien tukipalveluille, myös erityispalveluille, jotka on tarkoitettu erityisen haavoittuville uhreille, kuten lapsille. Erityisen myönteistä oli, että yli neljännes jäsenvaltioista lisäsi rahoitusta uhrien tukipalveluille, minkä ansiosta palveluja voitiin laajentaa ja parantaa. Edistyksessä huolimatta useissa EU:n jäsenvaltioissa puuttuvat edelleen yleiset uhrien tukipalvelut. Tämä tarkoittaa, että osa rikoksen uhreista jää eri puolilla EU:ta ilman tukea, joka voi olla tärkeää heidän oikeuksiensa käyttämisen kannalta.

FRA:n lausunto 8.3

EU:n jäsenvaltioiden olisi korjattava yleisten uhrien tukipalvelujen tarjoamiseen liittyviä puutteita. On tärkeää antaa rikoksen uhreille mahdollisuuksia ja valtuuksia nauttia täysipainoisesti oikeuksistaan uhrien oikeuksia koskevassa direktiivissä vahvistettujen vähimmäisvaatimusten mukaisesti. Tässä yhteydessä olisi vahvistettava kaikkien rikoksen uhrien käytettävissä olevien kattavien ja maksuttomien tukipalvelujen valmiuksia ja rahoitusta. EU:n jäsenvaltioiden olisi direktiivin mukaisesti myös vahvistettava erityispalveluja haavoittuville uhreille, kuten lapsille ja viharikosten uhreille.

Vuonna 2016 viimeiset kolme EU:n jäsenvaltiota (Bulgaria, Latvia ja Tšekin tasavalta) allekirjoittivat naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskevan Euroopan neuvoston yleissopimuksen (Istanbulin sopimuksen). Samaan aikaan eräässä jäsenvaltiossa (Puolassa) annettiin lausuntoja yleissopimukseen liittyvien sitoumusten mahdollisesta noudattamatta jättämisestä. Istanbulin sopimus on tärkein vertailukohta, kun määritetään naisten suojelemista väkivallalta koskevia eurooppalaisia standardeja. Erityisesti välittömiä lähestymiskieltoja koskevassa 52 artiklassa veloitetaan osapuolet varmistamaan, että toimivaltaisille viranomaisille annetaan valtuudet määrätä perheväkivallan tekijä poistumaan uhrin asunnosta. Tämä on linjassa uhrien oikeuksia koskevan direktiivin kanssa, jossa vaaditaan, että EU:n jäsenvaltioiden on varmistettava uhrien suojeleminen toistuvalla uhriksi joutumiselta. Tähän mennessä kuitenkin vain noin puolet EU:n jäsenvaltioista on antanut lainsäädäntöä, jolla tämä vaihtoehto pannaan täytäntöön Istanbulin sopimuksen mukaisesti. Jäsenvaltioissa, joilla on asiaan liittyvää lainsäädäntöä, ei ole tehty sen vaikuttavuutta koskevia arviointeja.

FRA:n lausunto 8.4

Kaikkien jäsenvaltioiden olisi harkittava naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskevan Euroopan neuvoston yleissopimuksen (Istanbulin sopimuksen) ratifiointia ja täytäntöönpanoa. Istanbulin sopimuksen 52 artiklan mukaisesti ja jotta voitaisiin varmistaa perheväkivallan uhrien välitön ja luotettava suojeleminen toistuvalla uhriksi joutumiselta, EU:n jäsenvaltioiden olisi annettava ja pantava tehokkaasti täytäntöön lainsäädäntöä, jossa annetaan poliisille valtuudet määrätä perheväkivallan tekijä poistumaan uhrin asunnosta ja pysymään turvallisen välimatkan päässä uhrista. Jäsenvaltioiden, joilla on asiaan liittyvää lainsäädäntöä, olisi tutkittava sen tosiasiallista vaikuttavuutta kentällä.

9. Kehitys vammaisyleissopimuksen täytäntöönpanossa

Kymmenen vuotta sitten Yhdistyneiden kansakuntien (YK) yleiskokouksessa hyväksytty yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista kannustaa yhä EU:ta ja sen jäsenvaltioita tekemään merkittäviä muutoksia lainsäädäntöön ja toimintalinjoihin. Kun huomio siirtyy vähitellen vammaisyleissopimukseen liittyvien uudistusten ensimmäisestä aallosta saavutetun edistyksen lujittamiseen, kansainvälisen, Euroopan ja kansallisen tason tarkistus- ja valitusmekanismien suositukset ovat entistä tärkeämpiä täytäntöönpanossa yhä esiintyvien puutteiden havaitsemiseksi. Sopimuksen 33 artiklan 2 kohdassa säädetyt seurantajärjestelmät voivat olla tärkeitä välineitä näihin suosituksiin ja erityisesti vammaisyleissopimuksen komitean arvioinneista saatuihin suosituksiin liittyvien jatkotoimien edistämiseksi. Seurantajärjestelmät tarvitsevat kuitenkin riippumattoman aseman, resursseja ja vakaan oikeudellisen perustan voidakseen suoriutua tehtävistään tehokkaasti.

Vuonna 2015 tarkasteltiin EU:n edistymistä vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan Yhdistyneiden kansakuntien yleissopimuksen (vammaisyleissopimus) täytäntöönpanossa. EU:n toimielimet toteuttivat sen jälkeen monia lainsäädännöllisiä ja toimintapolittisia toimenpiteitä, joilla noudatettiin eräitä vammaisten henkilöiden oikeuksien komitean antamia suosituksia. Näin korostettiin unionin sitoumusta noudattaa yleissopimuksen mukaisia velvoitteitaan. Komitean laajoissa suosituksissa hahmotellaan EU:n toimivallan eri aloilla toteutettavia lainsäädännöllisiä ja poliittisia toimia. Suositukset koskevat kaikkia EU:n toimielimiä, virastoja ja elimiä.

FRA:n lausunto 9.1

EU:n olisi näytettävä hyvää esimerkkiä varmistamalla vammaisten henkilöiden oikeuksien komitean antamien suositusten nopea täytäntöönpano yleissopimuksen täysimääräisen täytäntöönpanon edistämiseksi. Tämä edellyttää EU:n toimielinten, elinten ja virastojen välistä tiivistä yhteistyötä, jota koordinoi yhteystahona vammaisyleissopimuksen täytäntöönpanoa koskevilla asioilla toimiva Euroopan komissio, sekä yhteistyötä jäsenvaltioiden ja vammaisten henkilöiden järjestöjen kanssa. Tähän yhteistyöhön liittyvät menettelyt olisi määriteltävä vammaisyleissopimuksen täytäntöönpanoa koskevassa monialaisessa strategiassa vammaisten henkilöiden oikeuksien komitean suosittelemalla tavalla.

Vammaisyleissopimuksen täytäntöönpanemiseksi toteutetut toimet edistivät vuonna 2016 laajoja lainsäädännöllisiä ja poliittisia uudistuksia eri puolilla EU:ta. Ne koskivat pääsyä osallistavaan opetukseen, politiikkaan osallistumista ja itsenäistä elämää. Eräissä EU:n ja jäsenvaltioiden tason toimissa ei kuitenkaan sovelleta vammaisyleissopimuksen edellyttämää ihmisoikeusperustaista lähestymistapaa tai niistä puuttuu selkeät täytäntöönpano-ohjeet, jotka varmistaisivat niiden vaikuttavuuden.

FRA:n lausunto 9.2

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi tehostettava toimia vammaisyleissopimuksen vaatimusten sisällyttämiseksi niiden lainsäädännöllisiin ja toimintapolittisiin puitteisiin. Näin varmistettaisiin, että yleissopimuksessa vahvistettu oikeusperustainen lähestymistapa otetaan kaikilta osin huomioon lainsäädännössä ja päätöksenteossa. Tämä voisi kattaa lainsäädännön kokonaisvaltaisen tarkistamisen yleissopimuksen noudattamisen varmistamiseksi. Täytäntöönpanoa koskevilla ohjeilla olisi oltava selkeitä tavoitteita ja määräaikoja ja niissä olisi myös määriteltävä uudistuksista vastaavat toimijat.

Vuonna 2016 hyväksytyistä Euroopan rakenne- ja investointirahastojen (ERI-rahastojen) hankkeista käy ilmi, että yleissopimuksen täytäntöönpanemiseksi EU:n jäsenvaltioissa toteutettaville toimille voidaan monilla eri aloilla myöntää taloudellista

tukea ERI-rahastoista. Ennakkoehdot eli ehdot, jotka on täytettävä ennen varojen käyttöä, voivat auttaa varmistamaan, että varoilla edistetään yleissopimuksen täytäntöönpanoa. Kun ERI-rahastoista rahoitettuja hankkeita aletaan viedä eteenpäin, kansallisen tason seurantakomiteoilla on yhä tärkeämpi rooli sen varmistamisessa, että rahoituksessa noudatetaan yleissopimuksen vaatimuksia.

FRA:n lausunto 9.3

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi pikaisesti toteutettava toimia, joilla varmistetaan vammaisten henkilöiden oikeuksiin liittyvien ennakkoehdojen moitteeton soveltaminen ja maksimoidaan Euroopan rakenne- ja investointirahastojen (ERI-rahastojen) mahdollisuudet tukea yleissopimuksen täytäntöönpanoa. EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi rahastotoimien ja niiden tulosten tehokkaan seurannan mahdollistamiseksi myös toteutettava toimia, joilla varmistetaan riittävien ja asianmukaisten tietojen kerääminen ERI-rahastojen käytöstä.

FRA:n vuonna 2016 keräämät tiedot osoittavat, että tuomioistuimille tai jollekin muulle taholle esitetyillä valituksilla on tärkeä merkitys yleissopimuksen täytäntöönpanon puutteiden tunnistamisessa ja yleissopimuksen vaatimusten laajuuden selkeyttämisessä. Monissa tapauksissa, jotka koskevat syrjimättömyyttä työelämässä, korostuu YK:n, EU:n ja kansallisen tason vaatimusten täydentävyys ja merkityksellisyys osapuolten kannalta.

FRA:n lausunto 9.4

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi toteutettava toimia, joilla tiedotetaan vammaisyleissopimuksesta tuomioistuinten sisäisille ja ulkopuolisille valitusmekanismeille. Näin vahvistettaisiin entisestään viimeksi mainittujen tärkeää roolia yleissopimuksen täytäntöönpanossa. Tämä voisi kattaa koulutusmoduulien kehittämisen ja menettelyjen perustamisen jäsenvaltioiden kokemusten ja käytäntöjen vaihtoa varten.

Vuoden 2016 loppuun mennessä vain Irlanti ei ollut ratifioinut vammaisyleissopimusta, vaikka ratifioinnin valmisteleminen on jo tehty tärkeimmät uudistukset. Lisäksi viisi jäsenvaltiota ja EU eivät ole ratifioineet vammaisyleissopimuksen valinnaista pöytäkirjaa, jonka mukaan luonnolliset henkilöt voivat tehdä valituksia vammaisten henkilöiden oikeuksien komitealle ja komitea voi aloittaa luottamuksellisen tutkinnan "jos komitean saaman luotettavan tiedon mukaan sopimuspuoli on vakavasti tai järjestelmällisesti loukannut" yleissopimusta (6 artikla).

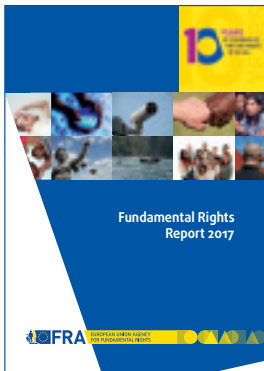
FRA:n lausunto 9.5

EU:n jäsenvaltioiden, jotka eivät vielä ole vammaisyleissopimuksen ja/tai sen valinnaisen pöytäkirjan osapuolia, olisi harkittava tarpeellisten toimien toteuttamista niiden ratifioimiseksi mahdollisimman pian, jotta varmistettaisiin niiden koko EU:n laajuinen ja täysipainoinen ratifiointi. Myös EU:n olisi harkittava pikaisten toimien toteuttamista valinnaisen pöytäkirjan hyväksymiseksi.

Neljä niistä EU:n 27 jäsenvaltiosta, jotka ovat ratifioineet vammaisyleissopimuksen, ei ollut vielä vuoden 2016 loppuun mennessä perustanut tai nimennyt elintä, jonka tehtävänä on edistää, suojella ja seurata yleissopimuksen täytäntöönpanoa sen 33 artiklan 2 kohdan mukaisesti. FRA:n tietojen mukaan joidenkin jo perustettujen elinten toiminnan tehokkuutta heikentää resurssien riittämättömyys, vakaan oikeusperustan puuttuminen ja vammaisten henkilöiden järjestelmällisen osallistumisen varmistamatta jättäminen sekä kansallisten ihmisoikeusinstituutioiden toimintaa koskevien Pariisin periaatteiden mukaisen riippumattomuuden puute.

FRA:n lausunto 9.6

EU:n ja sen jäsenvaltioiden olisi harkittava riittävien ja pysyvien taloudellisten ja henkilöresurssien osoittamista vammaisyleissopimuksen 33 artiklan 2 kohdan mukaisesti perustetuille seurantajärjestelmille. Tämän ansiosta ne voisivat suorittaa tehtävänsä tehokkaasti ja varmistaa yleissopimuksen täytäntöönpanon tehokkaan seurannan. Vammaisyleissopimuksen 33 artiklan 2 kohdan mukaisista vaatimuksista EU:n puiteissa vuonna 2016 annetun FRA:n oikeudellisen lausunnon mukaan niiden olisi myös harkittava seurantajärjestelmien kestävyden ja riippumattomuuden takaamista varmistamalla, että järjestelmillä on työtään varten vakaa oikeusperusta ja että niiden kokoonpanossa ja toiminnassa otetaan huomioon kansallisten ihmisoikeusinstituutioiden toimintaa koskevat Pariisin periaatteet.

Vuonna 2016 perusoikeuksien suojelua pyrittiin vahvistamaan monilla erilaisilla Euroopan unionin (EU) ja kansallisen tason toimilla, kun taas jotkut toimenpiteet uhkasivat heikentää tätä suojelua. FRA:n vuoden 2017 perusoikeusraportissa tarkastellaan tärkeimpiä asiaan liittyviä tapahtumia EU:ssa vuoden 2016 tammi- ja joulukuun välisenä aikana ja esitetään yleiskatsaus niihin liittyviin FRA:n lausuntoihin. Raportissa kerrotaan saavutuksista ja jäljellä olevista huolenaiheista ja kartoitetaan keskeisiä kysymyksiä, jotka muokkaavat perusoikeuksista käytävää keskustelua EU:ssa.

Tämän vuoden ajankohtaisessa osiossa tarkastellaan sitä, miten perusoikeudet ovat kehittyneet EU:ssa kymmenen vuoden aikana. Muissa luvuissa käsitellään Euroopan unionin perusoikeuskirjaa ja sen noudattamista jäsenvaltioissa; tasa-arvoa ja syrjimättömyyttä; rasismia, muukalaisvihaa ja niihin liittyvää suvaitsemattomuutta; romanien integroitumista; turvapaikka- ja maahanmuuttokysymyksiä, tietoyhteiskuntaa, yksityisyyttä ja tietosuojaa; lapsen oikeuksia; oikeussuojan saatavuutta sekä kehitystä vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen täytäntöönpanossa.

Lisätietoja

FRA:n vuoden 2017 perusoikeusraportissa (*Fundamental Rights Report 2017*) on saatavana kokonaisuudessaan osoitteessa <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/fundamental-rights-report-2017>

Muita asiaan liittyviä FRA:n julkaisuja ovat

- FRA (2017), *Perusoikeusraportti 2017 – FRA:n lausunnot*, Luxemburg, julkaisutoimisto, <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/fundamental-rights-report-2017-fra-opinions> (saatavilla kaikilla 24 virallisella EU:n kielellä).
- FRA (2017), *Between promise and delivery: 10 years of fundamental rights in the EU*, Luxemburg, julkaisutoimisto, <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/10-years-fundamental-rights> (saatavilla englanniksi ja ranskaksi).

FRA:n aiemmat vuosiraportit, jotka koskevat perusoikeuksiin liittyviä haasteita ja saavutuksia Euroopan unionissa tietyinä vuosina, on julkaistu osoitteessa <http://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/annual-reports> (saatavilla englanniksi, ranskaksi ja saksaksi).

© Euroopan unionin perusoikeusvirasto, 2017
Foto (kansi & sisäpuolella): © iStockphoto; Euroopan komissio;
OSCE (Milan Obradovic)

FRA – EUROOPAN UNIONIN PERUSOIKEUSVIRASTO

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Wien – Itävalta
P. +43 158030-0 – F. +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency

Print: ISBN 978-92-9491-659-4, doi:10.2811/148440
PDF: ISBN 978-92-9491-662-4, doi:10.2811/111989